

Change in the Age Pyramid and Its Impact on the Reproduction of the Discourse of Power in the Future of the Islamic Republic of Iran

Rashid Rekabian^{1✉} | Seyyed Mohammad Hassan Siadat² | Mohammad Rekabian³

1. Corresponding author, Associate Professor, Faculty of Law and Political Science, Ayatollah Boroujerdi University, Boroujerd, Iran. E-mail: ra.rekabian@abru.ac.ir

2. Assistant Professor, Faculty of Law and Political Science, Ayatollah Boroujerdi University, Boroujerd, Iran. E-mail: siadat@abru.ac.ir

3. Researcher and Level 4 student, Qom Seminary, Qom, Iran. E-mail: 1379mohamad.rkab@gmail.com

ARTICLE INFO

Article type:
Research Article

Keywords:

Family planning policies, age pyramid, reproduction of the discourse of power, future of the Islamic Republic of Iran

ABSTRACT

The implementation of birth control policies in Iran over the past decades, while effective in curbing population growth in the short term, has in the long run led to the formation of an aging age structure and the crossing of the demographic window of opportunity. This structural transition has resulted in the emergence of new economic challenges (such as the decline of the labor force and the pressure on social security systems), social transformations (such as changes in the pattern of demands), and security-related issues, thereby establishing an unprecedented context for the reproduction or transformation of the discourse of power. This research is essential for the purpose of generating strategic policies and comprehending the political repercussions of this demographic shift thru a forward-thinking analysis. This study addresses the primary research question: How will the future reproduction or transformation of the discourse of power be impacted by the change in Iran's age pyramid? It does so by employing a descriptive-analytical method and concentrating on the analysis of intermediary mechanisms. The research's theoretical framework integrates the Copenhagen School's securitization theory (Barry Buzan and Ole Waever) with Michel Foucault's concept of the perpetuation of the discourse of power. The results suggest that the age pyramid's transformation, which is facilitated by four primary mechanisms—pressure on the political economy, transformation in social demands, redefinition of the national security discourse, and impact on the future-oriented capacities of power—offers a solid foundation for challenging or reconstructing the dominant discourse of power. As a result, demographic data can transform from a mere social variable to a critical factor in the redistribution of legitimacy and the redefinition of political authority.

Cite this article: Rekabian, R., Siadat, S. M. H., & Rekabian, M. (2025). Change in the Age Pyramid and Its Impact on the Reproduction of the Discourse of Power in the Future of the Islamic Republic of Iran. *Population Journal*, 31(130), 125-151.

© The Author(s).

Extended Abstract

Introduction

1. Statement of the Problem and Research Objective

The Islamic Republic of Iran's family planning policies, which have successfully reduced the fertility rate below the replacement level in recent decades, are presently influencing a "historical demographic transition." This transition is guiding the nation from a youthful age structure to a middle-aged one, and in the near future, to an elderly one. This transformation is not merely a statistical shift; it is a profound structural force that alters the form of social interactions, the pattern of government expenditures, and economic foundations (such as the labor market and social security systems). Concurrently, the political system has elevated this issue from the domain of social policy to the level of "national security" and a "component of civilizational identity" thru a "discursive redefinition." The purpose of this research is to examine this dialectical interaction and determine the mechanisms that the evolving age pyramid of Iran will employ to influence the reproduction or transformation of the discourse of power and political legitimacy in the future.

2. Methodology and Theoretical Framework

The study employs a descriptive-analytical approach, with an emphasis on the examination of official documents, demographic data, and the dominant discourse. The Copenhagen School's "securitization" theory (Buzan and Waever) serves as the theoretical foundation of the investigation. Political actors effectively redefine issues in public discourse as a "existential threat" to the survival and identity of the entire system, according to this theory, thereby transforming them into "national security" concerns. The framework employed in this research is employed to examine the process by which the issue of population aging has been transformed from a socio-economic challenge to a matter related to "national power," "existential security," and "civilization-building," which is deemed to necessitate the mobilization of resources and extreme measures. The analysis of the relationship between population and power is fundamentally shaped by this discursive shift.

3. Key Findings

The research results suggest that the relationship between the future of power, the current age structure, and past policies is mediated by four primary mechanisms:

- **Pressure on the Political Economy and Governance:** Projections suggest that Iran's elderly population (65 years and older) will increase from approximately 6.7 million in 2022 to over 21.8 million by 2050, with its share increasing from approximately 8% to about 22%. The government's financial resources for investment in other areas will be restricted as a result of the unprecedented pressure that this explosive growth will place on pension funds and the health system. The "efficacy" of governance is directly challenged by this situation.
- **Transformation in Social Demands and the Generational Gap:** The focus of public attention and budget priorities is naturally shifted from issues such as youth employment and housing to long-term healthcare and social support for the elderly as a result of an aged society. The social basis of the system may be impacted by a generational gap and decreased satisfaction among the youth as a result of this change in demand.
- **Redefinition of National Security and Civilizational Identity Discourse:** In response to these objective challenges, the official discourse has witnessed a fundamental transformation over the past decade. The population is not depicted as a "problem," but rather as a "strategic advantage" and a "determining factor in national authority." Upper-level documents and statements by senior officials portray population growth as a

"national necessity" and a "religious duty" in order to safeguard "Shiite-Iranian civilizational identity," counter Western "cultural invasion," and preserve "human strategic depth." This is a clear illustration of the process of "securitizing" a social issue.

- **Gap Between Discourse and Socio-Economic Realities:** Nevertheless, research indicates that the desire for reproduction is more significantly influenced by objective structural factors, including economic conditions, employment, housing, and lifestyle changes, than by macro-level discourses. Iran's total fertility rate has consistently declined below the replacement level (2.1 children) and has been estimated to be as low as 1.62 children in certain instances. Inability to satisfy these demands could undermine the credibility of the official discourse.

4. Discussion and Conclusion

The current study illustrates that the altered age pyramid as a consequence of family planning policies is not merely a demographic concern, but also a critical metric for predicting future power shifts in Iran. The future of the political system will be influenced by these changes, which will exert pressure on the material foundations of the economy and governance, as well as the necessity to discursively reproduce legitimacy.

There are two likely scenarios for the future of this interaction: The scenario of the "Legitimacy Challenge" is characterized by the persistent discrepancy between the pronatalist discourse and economic realities, which not only exacerbates the aging crisis but also challenges the system's legitimacy in the long term by undermining its efficacy and responsiveness. Conversely, the "Resilient Transformation" scenario requires a departure from a purely quantitative and securitizing perspective. The material foundation for the relative realization of demographic objectives and the consolidation of legitimacy can be established thru intelligent governance, which prioritizes deep economic-welfare reforms, improves the quality of human capital, and establishes certainty for the younger generation. Ultimately, the field of demography has emerged as a critical proving ground for the system's capacity to address forthcoming structural and discursive tensions.

تغییر هرم سنی و تأثیر آن بر بازتولید گفتمان قدرت در آینده

جمهوری اسلامی ایران

رشید رکابیان^۱ | سید محمدحسن سیادت^۲ | محمد رکابیان^۳

۱. نویسنده مسئول، دانشیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آیت‌الله بروجردی، بروجرد، ایران. رایانامه: ra.recabian@ abru.ac.ir
۲. استادیار، دانشکده حقوق و علوم سیاسی، دانشگاه آیت‌الله بروجردی، بروجرد، ایران. رایانامه: siadat@abru.ac.ir
۳. پژوهشگر و طلبه سطح چهار حوزه علمیه قم، قم، ایران. رایانامه: 1379mohamad.rkab@gmail.com

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله:

علمی-پژوهشی

کلیدواژه‌ها:

آینده جمهوری اسلامی ایران،
بازتولید گفتمان قدرت،
سیاست‌های تنظیم خانواده،
هرم سنی.

اجرای سیاست‌های تحدید موالید در دهه‌های گذشته در ایران، در کوتاه‌مدت به کنترل رشد جمعیت انجامید، اما در بلندمدت به شکل‌گیری ساختار سنی سالخورده و وابستگی سنی فزاینده منجر شد. این گذار ساختاری چالش‌های اقتصادی (مانند کاهش نیروی کار و فشار بر نظام‌های تأمین اجتماعی)، اجتماعی (تغییر الگوی مطالبات) و امنیتی نوظهوری (افزایش فشار بر امنیت اجتماعی و ثبات داخلی) را ایجاد می‌کند و شرایط بی‌سابقه‌ای برای بازتولید یا دگرگونی گفتمان قدرت فراهم می‌آورد. ضرورت این پژوهش ارائه تحلیلی آینده‌نگر برای درک پیامدهای سیاسی این تحول و تدوین سیاست‌های راهبردی است. این پژوهش به روش توصیفی-تحلیلی و با تمرکز بر تحلیل سازوکارهای واسطه به این پرسش اصلی پاسخ می‌دهد که تغییر هرم سنی ایران چه تأثیری بر بازتولید یا دگرگونی گفتمان قدرت در آینده خواهد داشت. چارچوب نظری تحقیق ترکیبی از نظریه امنیتی‌سازی مکتب کپنهاگ (باری بوزان و اوله ویور) و مفهوم بازتولید گفتمان قدرت (میشل فوکو) است. یافته‌ها نشان می‌دهد تغییر هرم سنی از طریق چهار سازوکار کلیدی فشار بر اقتصاد سیاسی، دگرگونی در مطالبات اجتماعی، بازتعریف گفتمان امنیت ملی و تأثیر بر ظرفیت‌های آینده‌نگر قدرت، بستر محکمی را برای به چالش کشیدن یا بازسازی گفتمان مسلط قدرت فراهم می‌کند؛ در نتیجه، داده‌های جمعیتی می‌توانند از متغیر اجتماعی صرف، به عاملی کلیدی در بازتوزیع مشروعیت و بازتعریف اقتدار سیاسی تبدیل شوند.

استناد: رکابیان، رشید، سیادت، سید محمدحسن، و رکابیان، محمد (۱۴۰۵). تغییر هرم سنی و تأثیر آن بر بازتولید گفتمان قدرت در آینده جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه جمعیت، ۳۱ (۱۳۰)، ۱۵۱-۱۲۵.
© نویسندگان.

۱. مقدمه

سیاست‌های تنظیم خانواده در ایران، که در پاسخ به نگرانی‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و ایدئولوژیک در دوره‌های متفاوت طراحی و اجرا شده‌اند، امروز کشور را در آستانه گذار جمعیتی تاریخی با پیامدهای عمیق قرار داده‌اند. این مسیر از سال ۱۳۶۸ با گنجاندن رسمی سیاست تحدید موالید در قانون برنامه اول توسعه (۱۳۶۸-۱۳۷۲) و سپس تصویب آیین‌نامه اجرایی آن در هیئت وزیران در سال ۱۳۶۹ آغاز شد. اجرای گسترده این سیاست‌ها در شرایطی صورت گرفت که نرخ باروری کل کشور در آستانه ۶ فرزند به ازای هر زن قرار داشت. روند کاهش نرخ باروری در اثر این سیاست‌ها بسیار سریع و بی‌سابقه بود؛ به‌طوری‌که در فاصله حدود ۱۵ سال (تا اواسط دهه ۱۳۸۰) به سطح جانشینی (حدود ۲٫۱ فرزند) نزدیک شد؛ با این حال، توقف یا تعدیل سیاست‌ها در این نقطه بحرانی (حدود نرخ ۲٫۵) صورت نگرفت و استمرار گفتمان و اقدامات تحدیدی در سال‌های پس از آن، روند کاهشی را تداوم بخشید؛ تا جایی که امروز نرخ باروری کل ایران به زیر ۱٫۵ فرزند (طبق آخرین برآوردها) سقوط کرده و کشور در وضعیت «باروری بسیار پایین» قرار گرفت است. این روند شتابان زمان طلایی پنجره جمعیتی را به شدت فشرده کرده و اکنون ایران را با چالش سالخوردگی سریع و زودرس مواجه کرده است. این تحول فقط تغییر آماری نیست، بلکه نیروی عمیق ساختاری است که ظرف چند دهه آینده، بنیان‌های اقتصادی، الگوی هزینه‌های دولتی و حتی شکل تعاملات اجتماعی را دگرگون خواهد کرد. ماهیت برگشت‌ناپذیر و پیامدهای بلندمدت این پدیده آن را به «مسئله راهبردی» برای حاکمیت تبدیل کرده است (رحیمی و نوربخش، ۱۳۹۹: ۲۳۴).

پیامدهای مستقیم این سالخوردگی جمعیت پیش از هر چیز در عرصه اقتصاد و امنیت ملی آشکار خواهد شد. کاهش نسبی جمعیت در سن کار، فشار فزاینده‌ای بر نظام تأمین اجتماعی و صندوق‌های بازنشستگی وارد می‌آورد که می‌تواند به کسری بودجه مزمن دولت و کاهش سرمایه‌گذاری در بخش‌های مولد بینجامد. از منظر امنیت ملی، کاهش جمعیت جوان - که به‌طور سنتی مخزن اصلی نیروهای نظامی و بسیج‌شونده محسوب می‌شوند - می‌تواند بر توانایی‌های دفاعی و عمق راهبردی کشور تأثیر بگذارد؛ اگرچه توسعه فناوری در حوزه امنیت ملی ضرورتی مکمل است، نه جایگزین مطلق. کاهش شدید و مستمر جمعیت جوان پایه هرم نیروی انسانی لازم برای پشتیبانی، مدیریت و بهره‌برداری از همان فناوری پیشرفته را نیز تحلیل می‌برد. حتی پیشرفته‌ترین ارتش‌های جهان (مانند آمریکا، چین یا روسیه) که سرمایه‌گذاری عظیمی در حوزه رباتیک و هوش مصنوعی داشته‌اند، همچنان بر حفظ و جذب نیروی انسانی باکیفیت و کافی به‌منزله ستون فقرات راهبرد دفاعی خود تأکید می‌کند؛ بنابراین، استدلال جایگزینی

فناوری با نیروی انسانی نگاهی تقلیل‌گرایانه و غیرعملی به ابعاد پیچیده امنیت ملی دارد و با تله فناوری‌محوری صرف مواجه است. بحران جمعیت جوان تهدید وجودی چندبعدی است که با صرف فناوری نمی‌توان آن را مرتفع کرد. این وضعیت تناقضی راهبردی ایجاد می‌کند. منابع اقتصادی برای حفظ قدرت ملی تحت فشار است؛ درحالی‌که یکی از مؤلفه‌های سنتی این قدرت (جمعیت جوان و فراوان) در حال تحلیل رفتن است. در مواجهه با این چالش بنیادین، حاکمیت ایران تلاش کرده است با بازتعریف گفتمان رسمی حول مفهوم جمعیت، آن را از «مشکل» به «فرصت» و «ضرورت ایدئولوژیک» تبدیل کند. گفتمان جدید بر محور مفاهیمی چون «عظمت تمدنی»، «قدرت ملی» و «صیانت از هویت اسلامی-ایرانی» شکل می‌گیرد؛ همچنین افزایش جمعیت را نه فقط سیاست اجتماعی، بلکه تکلیف دینی و میهنی برای تضمین بقا و تأثیرگذاری آینده نظام معرفی می‌کند. این بازتولید گفتمانی تلاشی برای تبدیل محدودیت جمعیتی به ابزار بسیج ایدئولوژیک و مشروعیت‌سازی برای سیاست‌های جدید است؛ به همین دلیل نهادهای مختلفی وظیفه ترویج و نهادینه کردن این گفتمان نوین را برعهده دارند. نهادهای مذهبی مانند حوزه‌های علمیه و خطبای نماز جمعه با استناد به متون دینی بر ارزش فرزندآوری تأکید می‌کنند. رسانه‌های ملی و مؤسسه‌های فرهنگی، با تولید محتوای هدفمند، الگوی «خانواده پرجمعیت» را با آرمان‌های پیشرفت و مقاومت پیوند می‌زنند؛ همچنین، قوانین و مشوق‌های اقتصادی (مانند وام‌های ازدواج و تسهیلات مسکن) به‌منزله ابزارهای عینی برای عملیاتی کردن این گفتمان طراحی شده‌اند. این هماهنگی نهادی نشان می‌دهد موضوع جمعیت به اولویت فربخشی در حکمرانی تبدیل شده است؛ با این حال، شکافی عمیق میان گفتمان رسمی تشویق به افزایش مولید و واقعیات اجتماعی-اقتصادی جامعه وجود دارد. تورم ساختاری، بیکاری زیاد، دشواری در تهیه مسکن و افزایش انتظارات تحصیلی و شغلی زنان، تمایل واقعی بسیاری از زوج‌های جوان به فرزندآوری بیشتر را محدود کرده است. این شرایط سیاست‌های جدید جمعیتی را با مقاومت منفعلانه بخش‌هایی از جامعه مواجه می‌کند. تحول آتی رابطه جمعیت و قدرت در ایران به توانایی نظام در مدیریت این تنش گفتمانی و ارائه پاسخ‌های کارآمد به موانع عینی بستگی دارد. اگر گفتمان رسمی نتواند خود را با واقعیات اقتصادی و تغییر سبک زندگی هماهنگ کند، ممکن است با کاهش بیشتر نرخ باروری و تشدید بحران سالخوردگی مواجه شویم که به تدریج پایه‌های مادی مشروعیت و کارآمدی نظام را تضعیف می‌کند. در سناریویی جایگزین، اگر حاکمیت بتواند با اجرای سیاست‌های رفاهی مؤثر و ایجاد اطمینان اقتصادی فاصله بین گفتمان و واقعیت را کم کند، ممکن است موفق به تعدیل روندهای جمعیتی و حفظ بخشی از سرمایه انسانی به‌منزله عنصری از قدرت ملی شود. در هر صورت، جمعیت به میدانی تبدیل شده است که آینده توازن

بین دولت و ملت در آن رقم خواهد خورد. با این مقدمه این سؤال مطرح می‌شود که سیاست‌های تنظیم خانواده در ایران چگونه با تغییر هرم سنی جمعیت تعامل می‌کند و این تعامل چه تأثیری بر بازتولید گفتمان قدرت و مشروعیت نظام سیاسی در آینده خواهد گذاشت.

۱. تبارشناسی جمعیت در ایران معاصر

تبارشناسی جمعیت در ایران معاصر نشان‌دهنده تحولات عمیق و پرشتاب جمعیتی است که در تعامل با سیاست‌های حکومتی، تحولات اجتماعی-اقتصادی و گفتمان‌های مسلط شکل گرفته است. از اوایل قرن بیستم و به‌ویژه پس از انقلاب مشروطه، نگاه به جمعیت در ایران از رویکرد سنتی به‌سوی مداخلات مدرن دولت در حوزه بهداشت و آمار حرکت کرد. در این دوره، افزایش جمعیت به‌منزله نماد قدرت ملی و پیشرفت تلقی می‌شد (احمدی، ۱۳۸۰: ۳۴)؛ باین‌حال، نبود برنامه‌ریزی منسجم و پیامدهای جنگ جهانی بر روندهای جمعیتی تأثیر گذاشته است.

در دوره قاجاریه، سیاست‌های جمعیتی به‌صورت منسجم و متمرکز وجود نداشت و نرخ رشد جمعیت اغلب از عوامل طبیعی (ازجمله قحطی، بیماری‌های همه‌گیر مانند وبا و طاعون و مرگ‌ومیر بالا) و جنگ‌ها تأثیر می‌پذیرفت. نبود زیرساخت‌های بهداشتی و آموزشی، دسترسی محدود به مراقبت‌های باروری و ساختار سنتی جامعه به رشدی کند، اما پرنوسان در جمعیت منجر شد. دولت قاجار در بیشتر موارد نگاه برنامه‌ریزی‌شده به جمعیت به‌مثابه «منبع قدرت» نداشت و رویکرد آن در قبال تحولات جمعیتی منفعلانه بود؛ باین‌حال، در اواخر این دوره و هم‌زمان با آشنایی با مدرنیته و نهادهای آماری جدید، نخستین نشانه‌های توجه به آمارگیری و ثبت جمعیت (مانند نخستین سرشماری در برخی مناطق) پدیدار شد. با آغاز دوره پهلوی اول، سیاست‌های جمعیتی در چارچوب نوسازی و دولت‌سازی متمرکز قرار گرفت. تأسیس سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۰۷) و نخستین سرشماری سراسری (۱۳۱۸) گام‌های اولیه برای مدیریت مدرن جمعیت بود. در این دوره، افزایش جمعیت به‌منزله یکی از شاخص‌های پیشرفت و قدرت ملی در نظر گرفته می‌شد، اما برنامه مدونی برای تشویق یا کنترل باروری اجرا نشد. در دوره پهلوی دوم و به‌ویژه از دهه ۱۳۴۰ به بعد، با توجه به افزایش نرخ رشد جمعیت و فشار بر منابع، نخستین برنامه‌های تنظیم خانواده با همکاری سازمان‌های بین‌المللی (همچون صندوق جمعیت ملل متحد) آغاز شد. تأسیس سازمان تنظیم خانواده در سال ۱۳۴۶ و ارائه خدمات پیشگیری از بارداری نشان‌دهنده تغییر الگو به‌سوی مدیریت علمی جمعیت بود. این روند تا اواخر دهه ۱۳۵۰ با شعار «فرزند کمتر، زندگی بهتر» تداوم یافت و سیاست نرخ باروری را تا حدی کاهش داد. سیاست‌های این دوره متأثر از گفتمان توسعه و مدرنیزاسیون جمعیت را به‌مثابه موضوعی برای

برنامه‌ریزی عقلانی و کنترل در راستای اهداف اقتصادی-اجتماعی تعریف می‌کرد (راغفر و همکاران، ۱۴۰۲: ۱۵۹).

پس از انقلاب اسلامی (۱۳۵۷) و در طول دهه ۱۳۶۰، گفتمان جمعیتی از ایدئولوژی انقلابی و نیاز به «نیروی انسانی انقلابی» تأثیر گرفت. سیاست‌های تشویق باروری با شعار «هر فرزند یک سرباز برای اسلام» همراه شد و نرخ رشد جمعیت به حدود ۹/۳ درصد رسید (عباسی‌شوازی، ۱۳۸۵: ۶۷). این دوره اوج مداخله گفتمان مذهبی-سیاسی در حوزه بدن و باروری بود که در قوانین حمایت از خانواده و محدودیت دسترسی به وسایل پیشگیری تجلی یافت.

تحول اساسی در دهه ۱۳۷۰ با تغییر کامل الگوی سیاست‌های جمعیتی رخ داد. با توجه به پیامدهای اقتصادی و اجتماعی رشد سریع جمعیت، دولت سیاست «تنظیم خانواده» را با شدت تمام اجرا کرد. این تغییر گفتمانی از «تکثیر جمعیت» به «کنترل جمعیت» با مشارکت گسترده نهادهای بهداشتی و آموزشی همراه بود و موفق شد نرخ باروری کل را از حدود ۴/۶ فرزند به کمتر از ۲ فرزند در پایان دهه ۱۳۸۰ برساند (میرزایی، ۱۳۹۰: ۷۸). این دوره، نمونه‌ای کلاسیک از بازتولید گفتمان قدرت از طریق «زیست سیاست» فوکویی بود. از دهه ۱۳۹۰ تاکنون، با آشکار شدن پیامدهای پیری جمعیت و تغییر هرم سنی گفتمان جمعیتی بار دیگر به‌سوی تشویق باروری بازگشت. قوانین جدید همچون «حمایت از خانواده و جوانی جمعیت» (۱۴۰۰) و تأکید بر «اقتصاد مقاومتی» و «قدرت ملی» نشان‌دهنده تلفیق گفتمان امنیتی، دینی و توسعه‌ای در بازتعریف سیاست‌های جمعیتی است (راغفر و همکاران، ۱۴۰۲: ۴۵). این چرخش گفتمانی نه تنها بازتابی از نگرانی‌های آینده‌نگرانه درباره ساختار سنی جمعیت، بلکه مؤید فرایند مستمر بازتولید گفتمان قدرت از طریق مدیریت جمعیت در ایران معاصر است.

۲. نمایش آماری گذار از جامعه جوان به جامعه میان سال و سالمند

تحلیل کمی و ترسیم تحول هرم‌های سنی ایران ۱۳۶۰-۱۴۰۰

جدول ۱. شاخص‌های کلیدی ساختار سنی جمعیت ایران در سرشماری‌های منتخب						
سال سرشماری	جمعیت کل (میلیون نفر)	سهم گروه سنی ۱۴- (%)	سهم گروه سنی ۱۵- ۶۴ سال (%)	سهم گروه سنی ۶۵+ سال (%)	نرخ باروری کل (فرزند به ازای هر زن)	شکل غالب هرم سنی
۱۳۶۵	~۴۹,۰۴	۴۵,۰۴%	۵۱,۰۷%	۲,۰۹%	~۶,۰۵	مثلی با قاعده بسیار پهن (جامعه جوان)
۱۳۷۵	~۶۰,۰۱	۳۹,۰۳%	۵۶,۰۹%	۳,۰۸%	~۲,۰۸	مثلی با قاعده در حال جمع شدن
۱۳۸۵	~۷۰,۰۵	۲۹,۰۱%	۶۵,۰۳%	۵,۰۶%	~۱,۰۹	گنبدی/پیاپی (ورود به پنجره جمعیت)
۱۳۹۵	~۷۹,۰۹	۲۴,۰۰%	۶۹,۰۷%	۶,۰۳%	~۱,۰۸	گنبدی با میانه متورم (اوج پنجره جمعیتی)
۱۴۰۰	~۸۵,۰۰	~۲۳,۰۵%	~۷۰,۰۰%	~۶,۰۵%	~۱,۰۶	گنبدی با گسترش میانه و نوک (خروج از پنجره)

توصیف تحول شکل هرم‌های سنی بر اساس آمارها

۱. هرم سنی ۱۳۶۵ (الگوی «جامعه جوان و پرزادوولد»)

- شکل: یک مثلث با قاعده بسیار عریض و شیب تیز. قاعده (گروه‌های سنی ۰-۴ و ۵-۹ سال) بیش از ۲۰ درصد از کل جمعیت را در هر گروه تشکیل می‌داد.
- تفسیر: بازتاب نرخ باروری بسیار بالا (۶,۵) + و کاهش مرگ‌ومیر کودکان است. جمعیت زیر ۱۵ سال نزدیک به نیمی از کل جمعیت بود. رأس هرم بسیار باریک نشان‌دهنده سهم ناچیز سالمندان (کمتر از ۳ درصد) و امید به زندگی پایین‌تر بود. این ساختار پتانسیل رشد انفجاری جمعیت را در دو دهه بعد در خود داشت (میرزایی، ۱۳۹۰: ۶۷).

۲. هرم سنی ۱۳۷۵ (الگوی «آغاز انتقال»)

- شکل: مثلی با قاعده در حال جمع شدن. کاهش محسوس در سهم گروه‌های سنی پایین‌تر (در مقایسه با ۱۳۶۵) آغاز شده است.
- تفسیر: پیامدهای اولیه برنامه تنظیم خانواده آشکار می‌شود. نرخ باروری به حدود ۲٫۸ کاهش یافته، اما موج جمعیتی متولدان دهه ۱۳۶۰ در حال حرکت به سمت گروه‌های سنی نوجوانی و جوانی است (راغفر و همکاران، ۱۴۰۲: ۶۷).
- ۳. هرم سنی ۱۳۸۵ (الگوی «ورود به پنجره جمعیتی»)
 - شکل: تغییر شکل اساسی به سمت «گنبد» یا «پیاز». سهم کودکان (۰-۱۴ سال) به حدود ۲۹ درصد کاهش یافته و سهم گروه سنی فعال (۱۵-۶۴ سال) به بالای ۶۵ درصد رسیده است.
 - تفسیر: پنجره جمعیتی در حال گشایش است. کاهش مداوم باروری به زیر سطح جانشینی ($\sim ۱٫۹$) سبب باریک شدن قاعده شده است. هم‌زمان، موج عظیم متولدان دهه ۱۳۶۰ وارد بازار کار و ازدواج می‌شوند و بخش میانی هرم (۲۵-۳۵ سال) متورم می‌شود. این دوره اوج فرصت جمعیتی برای رشد اقتصادی بود (متقی و همکاران، ۱۳۹۵: ۷۸).
 - ۴. هرم سنی ۱۳۹۵ (الگوی «اوج پنجره و آغاز سالخوردگی»)
 - شکل: گنبدی کامل با میانه‌ای بسیار پهن. سهم گروه سنی ۱۵-۶۴ سال به نزدیک ۷۰ درصد رسیده است. قاعده (۰-۱۴ سال) به حداقل تاریخی (~ ۲۴ درصد) کاهش و رأس هرم (۶۵ سال به بالا) به‌طور محسوسی از ۶ درصد عبور کرده است.
 - تفسیر: جامعه در اوج مزیت جمعیتی اما در آستانه سالخوردگی قرار دارد. جمعیت میان‌سال (۳۰-۵۰ سال) به اوج خود می‌رسد؛ درحالی‌که کاهش مداوم مولید از حجم نسل بعدی می‌کاهد. نخستین نشانه‌های سالخوردگی جمعیت با افزایش سهم گروه ۶۵+ سال آشکار می‌شود (زنجانی و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۵).
 - ۵. هرم سنی ۱۴۰۰ (الگوی «خروج از پنجره و شتاب سالمندی»)
 - شکل: ادامه روند گنبدی شدن با گسترش بیشتر بخش میانی و آغاز برآمدگی در رأس. سهم گروه سنی فعال هنوز بالاست (~ ۷۰ درصد)، اما رشد آن متوقف شده یا رو به کاهش است.
 - تفسیر: کشور در حال خروج از پنجره جمعیتی است. موج جوانان دهه ۱۳۶۰ اکنون به گروه‌های ۴۰-۵۰ ساله تبدیل شده است. کاهش شدید باروری ($\sim ۱٫۶$) سبب باریک ماندن قاعده شده است. هم‌زمان رأس هرم به‌دلیل افزایش امید به زندگی و ورود متولدان دهه‌های اولیه به سالمندی، به‌سرعت در حال گسترش است. این الگو هشدار جدی برای چالش سالخوردگی شتابان و پایان فرصت جمعیتی است.

۳. پیش‌بینی‌های جمعیت‌شناختی تا افق ۱۴۲۰

پیش‌بینی‌های جمعیت‌شناختی براساس فرضیه‌های ماندگاری نرخ باروری پایین، افزایش امید به زندگی و تداوم ورود موج بزرگ متولدان دهه ۱۳۶۰ به سنین بالاتر، آینده‌ای متفاوت را برای ساختار سنی ایران ترسیم می‌کند. براساس پیش‌بینی‌های معتبر سازمان ملل متحد (چشم‌انداز جمعیت جهان ۲۰۲۲) انتظار می‌رود تا سال ۱۴۲۰ (۲۰۴۰ میلادی)، ساختار هرم سنی ایران شکلی «استوانه‌ای» یا حتی «معکوس» به‌خود بگیرد. در این افق، سهم جمعیت زیر ۱۵ سال به کمتر از ۲۰ درصد خواهد رسید. جمعیت در سن کار (۱۵-۶۴ سال) نیز به اوج خود نزدیک می‌شود و سپس شروع به کاهش خواهد کرد (United Nations, 2022).

نقطه کلیدی رشد انفجاری جمعیت سالمند است. پیش‌بینی می‌شود جمعیت ۶۵ سال و بالاتر از حدود ۷,۵ میلیون نفر در سال ۱۴۰۰ به بیش از ۱۴ میلیون نفر در سال ۱۴۲۰ برسد؛ یعنی حدود دو برابر شود و سهم آن از حدود ۹ درصد به بیش از ۱۶ درصد کل جمعیت افزایش یابد (زنجان و همکاران، ۱۴۰۰)؛ به این معنا که ایران در آستانه تبدیل شدن به «جامعه سالم‌خورده» قرار دارد؛ جایی که نسبت سالمندان از مرز ۱۴ درصد (معیار سازمان ملل برای سالم‌خوردگی) فراتر خواهد رفت. این تغییر ساختاری عمیق تأثیرات گسترده‌ای بر اقتصاد، بازار کار، نظام سلامت و تأمین اجتماعی خواهد داشت.

۴. پیشینه تحقیق

درباره پیشینه تحقیق و مسئله جمعیت در ایران مقالات و همایش‌های زیادی برگزار شد که هرکدام از یک منظر به موضوع جمعیت پرداخته‌اند. در جدول ۲ به چند مورد اشاره می‌شود.

جدول ۲. برخی از مطالعات و پژوهش‌ها درباره مسئله جمعیت در ایران

نویسنده و سال نشر	عنوان مقاله	مهم‌ترین یافته‌ها
نجاتیان و همکاران (۱۳۹۸)	ملاحظات در نقد گذار دوم جمعیت‌شناختی با نگاه به ایران	تحلیل کمی دقیق مراحل گذار جمعیتی ایران، هشدار درباره بسته شدن سریع پنجره جمعیتی و از دست رفتن فرصت بهره‌برداری اقتصادی از جمعیت جوان، تمرکز بر پیامدهای اقتصادی-اجتماعی (نظام بازتوانی و سلامت)
عباسی‌شوازی و همکاران (۱۳۹۹)	تغییرات خانواده و تجدد در ایران: بازخوانی سیاست‌های جمعیتی	تغییرات سبک زندگی، تحصیلات زنان و فردگرایی تأثیر قوی‌تری از سیاست‌های دولتی بر رفتار باروری دارند. سیاست‌های اخیر افزایش جمعیت بدون در نظر گرفتن این تغییرات ساختاری با محدودیت مواجه خواهند شد.

نویسنده و سال نشر	عنوان مقاله	مهم ترین یافته‌ها
زنجانی (۱۳۷۶)	سیمایی از آمارهای جمعیتی در ایران	ارائه تحلیلی تاریخی از نوسانات سیاست‌های جمعیتی ایران در بستر متغیرهای سیاسی (جنگ و ایدئولوژی) و اقتصادی، تأکید بر بی‌ثباتی و واکنشی بودن این سیاست‌ها
عطارزاده و میرزایی (۱۴۰۱)	تحلیل گفتمان سیاست‌های جمعیتی ایران پس از انقلاب: از تنظیم خانواده تا جوانی جمعیت	تغییر گفتمان جمعیتی از «توسعه و سلامت» (دهه ۷۰) به «امنیت ملی و تمدن‌سازی» (دهه ۹۰)، تحلیل گفتمانی اسناد بالادستی و سخنان مقامات
الهی و همکاران (۱۴۰۳)	بررسی رابطه جمعیت و قدرت ملی در جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر آموزه‌های دینی)	جمعیت به‌منزله سرمایه اجتماعی و عاملی بی‌بدیل در قدرت ملی تعریف می‌شود. ضرورت توجه به داده‌های جمعیتی در قلمروهای امنیتی و سیاسی برای امن‌سازی کشور
خانجانی و کارگر (۱۴۰۱)	نقش جمعیت در تولید قدرت ملی و ارتقای اقتدار ملی	رشد جمعیت به معنای افزایش قدرت حاکمان است. جمعیت به‌منزله منبع کلیدی در تولید قدرت ملی و تحقق اهداف و منافع ملی برجسته می‌شود.
طباطبایی و ناصری (۱۴۰۰)	تبیین اقتصادی-سیاسی تغییر سیاست‌های جمعیتی در ایران با رهیافتی نهادگرا	تغییر سیاست‌های جمعیتی نتیجه تغییر در ترجیحات و منافع نهادهای قدرتمند (امنیتی-نظامی و حاکمیتی) است که نگران تأثیر سالخوردگی بر قدرت ملی هستند.
تاج‌بخش و همکاران (۱۴۰۴)	تأملی جامعه‌شناختی بر مسئله کاهش باروری	عوامل فرهنگی (با ضریب ۰۰۳۸۵)، اجتماعی (۰۰۳۵۴) و اقتصادی (۰۰۳۲۵) به‌ترتیب بیشترین تأثیر را بر تمایل به باروری دارند؛ درمقابل عوامل سیاسی و روانی تأثیر کمتری دارند.
تاج‌بخش و پیری‌نژاد (۱۴۰۳)	مطالعه جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به کم‌فرزندی زوجین شهر تهران	متغیرهای جامعه‌شناختی حدود ۶۶ درصد واریانس گرایش به کم‌فرزندی را تبیین می‌کنند. مشارکت اجتماعی (۰۰۷۴۱)، ارزش‌های مدرن (۰۰۷۲۴) و احساس ناامنی اقتصادی (۰۰۵۳۷) بیشترین تأثیر را دارند.

نوآوری اصلی این تحقیق در ترکیب چهارچوب نظری و هدف تحلیلی پیشگامانه آن است. برخلاف پژوهش‌های پیشین، که بیشتر بر تحلیل علل کاهش باروری (عوامل اجتماعی-اقتصادی) و توصیف تاریخی سیاست‌ها یا بررسی پیامدهای امنیتی-ساختاری جمعیت متمرکز بودند، این پژوهش جمعیت را به‌مثابه «متغیر سیاسی» در نظریه قدرت قرار می‌دهد؛ همچنین به

این پرسش بنیادی و آینده‌نگرانه می‌پردازد که سیاست‌های تنظیم خانواده و تغییرات هرم سنی ناشی از آن چگونه در بلندمدت موجب بازتولید، توزیع یا تضعیف مشروعیت نظام سیاسی خواهند شد.

۵. روش تحقیق

پژوهش حاضر به روش توصیفی-تحلیلی ابتدا داده‌های جمعیتی و اسناد سیاستی را به صورت توصیفی بررسی می‌کند؛ سپس با تحلیل سازوکارهای واسطه (مانند فشار بر صندوق‌های بازنشستگی و دگرگونی مطالبات) پیوند علی بین تغییر هرم سنی و تحولات گفتمان قدرت را استنتاج و سناریوهای آینده را ترسیم می‌کند.

۶. چارچوب مفهومی و نظری

چارچوب مفهومی به دو مفهوم می‌پردازد و چارچوب نظری تحقیق از نظریه امنیتی باری بوزان گرفته شده است.

۶-۱. جمعیت

جمعیت عاملی مؤثر در شکل‌دهی به قدرت کشورها، به‌ویژه در ابعاد نظامی، سیاسی و اقتصادی است؛ به‌طوری‌که رشد جمعیت در جامعه و کشور به معنای قدرت بیشتر حاکمان است؛ از این رو معمولاً در مباحث نظری، مفهوم قدرت ملی توانایی، قابلیت و ظرفیت یک کشور یا یک ملت برای استفاده از منابع مادی و معنوی خود با هدف اعمال اراده معنوی و تحصیل اهداف و منافع ملی تعریف می‌شود و از همین‌جاست که اهمیت عامل جمعیت در تولید قدرت ملی برجسته می‌شود (خانجانی و کارگر، ۱۴۰۱: ۴۵)؛ بنابراین، جمعیت از منظر ابزاری و رابطه با قدرت مدنظر کنشگران سیاسی است. کمبود یا اضافه جمعیت سرچشمه ضعف و ناتوانی در فرایند توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی کشور تلقی می‌شود (اکبری و یداله‌ی، ۱۳۸۴: ۶۷). با بررسی این مسئله می‌توان تأثیرات جمعیت در تقسیم قدرت را مشخص کرد. موفقیت تقسیم قدرت را براساس دو بعد می‌توان تعریف کرد: نبود درگیری داخلی و بقای دموکراسی هر دو می‌توانند از بروز خشونت‌های گسترده جلوگیری کنند (Gerring and Veenendaal, 2020: 64). جمعیت و قدرت ملی رابطه‌ای دوسویه و متقابل دارند، اما تغییرات جمعیتی نقش بسیار مؤثرتری در مسائل امنیتی و قدرت ملی دارد.

۶-۲. بازتولید گفتمان قدرت

بازتولید گفتمان قدرت به فرایندی پیچیده و پویا اشاره دارد که در آن، گفتمان‌های مسلط، ایدئولوژی‌ها و روابط قدرت از طریق سازوکارهای زبانی، نهادی و فرهنگی تداوم و تقویت می‌یابند. این مفهوم ریشه در آرای متفکرانی چون میشل فوکو دارد که قدرت را نه فقط به مثابه عاملی سرکوب‌گر، بلکه به منزله شبکه تولیدکننده دانش و گفتمان می‌دید (Foucault, 1978: 45). در این چارچوب، قدرت با بازنمایی‌های گفتمانی، مقولات معرفتی و روایت‌های هژمونیک، خود را طبیعی و بدیهی جلوه می‌دهد و بدین ترتیب، سلطه را در سطوح مختلف اجتماعی نهادینه می‌کند.

در سطح عملیاتی، بازتولید گفتمان قدرت از طریق نهادهایی چون رسانه‌ها، نظام آموزشی، قوانین و حتی زبان روزمره صورت می‌گیرد. این نهادها با تولید و تکرار نشانه‌ها، نمادها و روایت‌های خاص به تثبیت هنجارها و مرزهای گفتمانی کمک می‌کنند (Bourdieu, 1991: 87)؛ برای نمونه، سیاست‌های جمعیتی دولت می‌تواند با به کارگیری گفتمان‌هایی همچون «امنیت ملی»، «توسعه اقتصادی» یا «تکالیف دینی» جمعیت را به ابژه‌ای برای مدیریت قدرت تبدیل کند و در نتیجه، به بازتولید گفتمان حاکم پردازد.

در نهایت، بازتولید گفتمان قدرت فرایندی است که نه تنها سلطه موجود را حفظ می‌کند، بلکه امکان مقاومت و بازتعریف گفتمان‌های آلترناتیو را نیز محدود می‌کند؛ با این حال، همین فرایند می‌تواند زمینه‌ساز شکاف‌ها و تضادهای گفتمانی شود که در مواقع بحران، به چالش کشیدن روابط قدرت را ممکن می‌کند (Laclau and Mouffe, 1985: 76)؛ بنابراین، تحلیل بازتولید گفتمان قدرت نه تنها به درک ماهیت پویای سلطه گفتمانی کمک می‌کند، بلکه امکان شناسایی لحظه‌های دگرگونی و جایگزینی گفتمان‌ها را نیز فراهم می‌آورد.

۶-۳. چهارچوب نظری

پژوهش حاضر از چارچوب نظری مکتب کپنهاگ، با تأکید ویژه بر آرای باری بوزان و اوله ویور، برای تحلیل نسبت تحولات جمعیتی با بازتولید گفتمان قدرت در ایران بهره می‌برد. تمرکز اصلی بر نظریه «امنیتی‌سازی» به منزله هسته تحلیلی این مکتب و مؤلفه‌های کلیدی آن است که امکان تبیین چگونگی تبدیل «مسئله جمعیت» به «مسئله امنیتی وجودی» و سپس اهرمی برای مشروعیت‌سازی سیاسی را فراهم می‌کند. نئورئالیست امنیت را «مطالعه تهدید، استفاده و کنترل نیروی نظامی» تعریف می‌کند (Walt, 1991: 212).

مؤلفه‌های محوری نظریه امنیتی‌سازی و پیوند آن با جمعیت

مکتب کپنهاگ با گذر از تعاریف ایستا و عینی‌گرایانه (واقع‌گرایی) از امنیت آن را نه وضعیتی عینی، بلکه «فرایند اجتماعی گفتمانی» می‌داند (Lazardis, 2011: 67). امنیتی‌سازی هنگامی رخ می‌دهد که یک بازیگر مرجع (دولت، نهادهای امنیتی یا رهبران سیاسی) با بهره‌گیری از گفتمان ویژه اضطراب یک موضوع (مانند تغییرات جمعیتی) را به‌منزله تهدید وجودی برای یک واحد مرجع (معمولاً دولت، هویت یا حاکمیت) معرفی کند؛ همچنین با پذیرش این روایت از سوی مخاطب اقدامات فوق‌العاده و فراتر از رویه‌های عادی سیاسی برای مقابله با آن را موجه کند (Buzan et al., 1998). این فرآیند مبتنی بر چند مؤلفه است که به‌طور مستقیم با موضوع جمعیت مرتبط می‌شود:

۱. بازیگر امنیتی‌ساز: در این تحقیق، نهادهای حاکمیتی و گفتمان‌ساز (مانند نهادهای امنیتی- نظامی و مراجع تصمیم‌گیر) به‌عنوان بازیگران اصلی در امنیتی‌سازی پیامدهای سالخورده‌گی جمعیت و کاهش نیروی جوان عمل می‌کنند. آن‌ها با تولید ادبیات و اسناد راهبردی روندهای جمعیتی را به «تهدیدی برای هویت ملی، تمدن آینده و قدرت راهبردی کشور» ارتقا می‌دهند (Buzan and Hansen, 2009: 187).

۲. گفتمان تهدید وجودی: این گفتمان پدیده‌ای مانند کاهش باروری را از مسئله‌ای اجتماعی-اقتصادی به بحرانی امنیتی-تمدن‌ساز تبدیل می‌کند. در این چارچوب، «پیری جمعیت» نه چالش مدیریتی، که معادل «مرگ تدریجی ملت»، «تهدید نسل آینده» و «تضعیف عمق استراتژیک» بازنمایی می‌شود.

۳. اقدام فراسوی عرف: با پذیرش این روایت، سیاست‌هایی که ممکن است در شرایط عادی با مقاومت یا بحث‌های گسترده اجتماعی مواجه شوند (مانند مداخله در حریم خصوصی خانواده‌ها، تخصیص بودجه‌های کلان برای مشوق‌های فرزندآوری، یا محدودیت‌های جدید اجتماعی) به‌منزله اقدامات ضروری و اضطراری برای «نجات کشور» مشروعیت پیدا می‌کنند.

۴. بخش‌بندی حوزه‌های امنیت: بوزان امنیت را به پنج بخش نظامی، سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و زیست‌محیطی تقسیم می‌کند (Buzan et al., 1998: 34). تغییرات جمعیتی به‌طور متقاطع بر همه این حوزه‌ها اثر می‌گذارد. این پژوهش نشان می‌دهد چگونه بازیگران حاکم با پیوند زدن تهدید جمعیتی به حوزه‌های امنیت نظامی (کاهش نیروی انسانی ارتش) و امنیت اجتماعی (تضعیف هویت و انسجام ملی) به امنیتی‌سازی چندبعدی آن می‌پردازند.

اگرچه هر دو در هسته مکتب کپنهاگ قرار دارند، تفاوت‌های ظریفی دارند که برای تحلیل

دقیق‌تر مفیدند:

• تمرکز بوزان بر «مجموعه‌های امنیتی منطقه‌ای» و دولت: بوزان بیشتر بر نقش دولت به‌منزله بازیگر اصلی و تعاملات امنیتی در چارچوب منطقه تأکید می‌کند (Buzan, 1983: 45). از این منظر، تغییرات جمعیتی ایران به‌منزله عامل تحلیل‌برنده قدرت سخت دولت (نیروی نظامی و اقتصادی) و در نتیجه تضعیف‌کننده موضع آن در مجموعه امنیتی خاورمیانه قلمداد می‌شود. نگرانی او معطوف به تأثیر جمعیت بر توازن قوا در سطح بین‌المللی است.

• تمرکز ویور بر «امنیتی‌سازی» و هویت: ویور با عمق بخشیدن به بعد گفتمانی و سازه‌انگارانه بیشتر بر فرایند امنیتی‌سازی به‌منزله کنش زبانی و نقش آن در ساختن هویت‌های جمعی تأکید می‌کند (Wæver and de Wilde, 2016: 26–28). از این منظر، امنیتی‌سازی جمعیت در ایران، پیش از آنکه درباره آمار عینی باشد، درباره ساخت روایت هویتی است: «ما» (ملت/ اسلامی) در مقابل «تهدید وجودی» (انحطاط جمعیتی). ویور به چگونگی استفاده از این گفتمان برای بسیج سیاسی، حذف مخالفان (به‌منزله کسانی که «امنیت ملی» را به‌خطر می‌اندازند) و تحکیم هویت مسلط علاقه‌مند است (Walt, 1991: 212).

• از این جهت، ترکیب دیدگاه بوزان (تأثیر جمعیت بر قدرت سخت دولت در صحنه منطقه‌ای) و ویور (امنیتی‌سازی به‌مثابه ابزار هویت‌سازی و بسیج داخلی) چارچوب قدرتمندی برای تحلیل دووجهی مسئله فراهم می‌کند:

۱. در سطح عینی-ساختاری (بوزان): چگونه کاهش جمعیت جوان پایه‌های مادی قدرت دفاعی و اقتصادی دولت را تضعیف می‌کند.

۲. در سطح گفتمانی-هویتی (ویور): چگونه حاکمیت با تبدیل این روند به «بحران امنیتی» از آن برای توجیه سیاست‌های جدید، بازتعریف اولویت‌های ملی و تحکیم گفتمان مسلط قدرت استفاده می‌کند.

این چارچوب امکان درک پویایی‌هایی را فراهم می‌کند که در آن داده‌های جمعیتی عینی، سوژه‌ای برای بازسازی گفتمان امنیت ملی می‌شوند. این گفتمان بازساخته نیز به نوبه خود، بر اقدامات سیاسی و تخصیص منابع برای مدیریت (سوءمدیریت) همان مسئله جمعیتی اثر می‌گذارد.

۷. یافته‌های تحقیق

۷-۱. پیامدهای ساختار سنی جدید

گذار به سمت جامعه میان‌سال و سپس سالمند در ایران، مستلزم بازنگری اساسی در سیاست‌های کلان اقتصادی-اجتماعی است. از یک‌سو کاهش مداوم نیروی کار جوان ورودی به بازار، چالش‌های جدی برای پویایی اقتصاد، نوآوری و حفظ رشد اقتصادی پایدار ایجاد خواهد کرد. از

سوی دیگر، افزایش سریع جمعیت سالمند فشار بی‌سابقه‌ای بر سیستم‌های بازنشستگی، بهداشت و درمان (با افزایش بار بیماری‌های مزمن و پرهزینه مرتبط با سالمندی) و نیز نظام حمایت‌های اجتماعی وارد می‌کند. نسبت وابستگی سالمندی (تعداد سالمندان به ازای هر ۱۰۰ نفر در سن کار) که در دهه‌های گذشته بسیار پایین بود، به سرعت افزایش خواهد یافت و هزینه‌های عمومی را متحمل خواهد کرد. در عین حال، این گذار می‌تواند در کوتاه‌مدت با متمرکز شدن جمعیت در سنین اوج فعالیت اقتصادی (۳۵-۵۵ سال) «سود جمعیتی دوم» را ایجاد کند، مشروط بر آنکه سیاست‌های اشتغال، سرمایه‌گذاری و بهره‌وری بتوانند از این سرمایه انسانی ماهر و باتجربه به نحو مؤثری استفاده کنند (عباسی‌شوازی و همکاران، ۱۳۹۸: ۷۸)؛ بنابراین، افق ۱۴۲۰ برای ایران هم حاوی هشدارهای جدی درباره چالش سالمندی و هم فرصتی محدود برای بهره‌گیری از مزیت جمعیتی دوم است که برنامه‌ریزی فوری و هوشمندانه را می‌طلبد.

۷-۲. پیامدهای کاهش جمعیت

کاهش جمعیت و به‌ویژه پدیده سالمندی جمعیت پیامدهای گسترده و چندبعدی برای یک کشور دارد. از منظر اقتصادی، انسجام و پویایی اجتماعی، در حوزه امنیت ملی، فرهنگی و تمدنی تأثیرگذار است که در ادامه به چند مورد اشاره می‌شود.

۷-۲-۱. پیامدهای اقتصادی-اجتماعی سالخوردگی جمعیت بر ساختار قدرت

سالمندی جمعیت نه تنها تحولی جمعیتی که دگرگونی اجتماعی-سیاسی است و خواسته‌ها و اولویت‌های جامعه را بازتعریف می‌کند. جامعه سالخورده طبیعی است که اولویت بودجه و توجه عمومی را از حوزه‌هایی مانند آموزش عالی، مسکن جوانان و اشتغال‌زایی به سمت خدمات سلامت سالمندان (بیماری‌های مزمن، توان‌بخشی و مراقبت طولانی‌مدت) مراقبت‌های اجتماعی و افزایش مستمری‌ها معطوف کند. این تغییر تقاضای اجتماعی دولت را مجبور می‌کند تا تخصیص منابع عمومی را بازتنظیم کند که این امر می‌تواند به ایجاد شکاف نسلی و کاهش رضایت میان جوانان منجر شود (مصدق‌راد و موسوی، ۱۴۰۰: ۵۶). از منظر سیستم حکمرانی، این تغییر اولویت‌ها مستلزم طراحی و اجرای سیاست‌های پیچیده، بین‌بخشی و پرهزینه در حوزه‌های سلامت، تأمین اجتماعی، شهری و فرهنگی است. ناتوانی در پاسخ‌گویی به این خواسته‌های فزاینده و مشروع می‌تواند به گسترش نارضایتی، کاهش اعتماد عمومی و به چالش کشیده شدن کارآمدی سیستم حکمرانی بینجامد. بدین ترتیب، سالخوردگی جمعیت به منزله «مسئله امنیتی» جدید در چارچوب مکتب کپنهاگ می‌تواند مطرح شود؛ چراکه بر توانایی دولت

در تأمین رفاه پایدار - به عنوان یکی از ارکان ثبات و امنیت ملی - تأثیر مستقیم می‌گذارد و ممکن است در بلندمدت بر مشروعیت آن تأثیرگذار باشد

۷-۲-۲. گفتمان‌سازی قدرت حول مفهوم «جمعیت»: از امنیت ملی تا هویت

تمدنی

در دهه اخیر، گفتمان رسمی جمهوری اسلامی ایران حول مسئله جمعیت تحولی بنیادین را از «کنترل کمی» به «تعادل و رشد کیفی-کمی» تجربه کرده است. این بازتعریف «جمعیت مطلوب» آشکارا در اسناد بالادستی متجلی شده است. سند کلان‌ترین سیاست، یعنی «سیاست‌های کلی جمعیت» ابلاغی از سوی مقام معظم رهبری در سال ۱۳۹۳، با صراحت هدف «ارتقای پویایی، بالندگی و جوانی جمعیت» و «افزایش نرخ باروری به بیش از سطح جانشینی» را تبیین می‌کند (بند ۱ و ۲ سیاست‌های کلی جمعیت). این سند جمعیت را نه مسئله‌ای فقط رفاهی، بلکه «مزیت راهبردی» و «عاملی تعیین‌کننده در اقتدار ملی» قلمداد می‌کند. در خطابه‌های مقامات نیز این گفتمان بارها بازتولید شده است؛ برای نمونه، رهبر انقلاب با هشدار درباره «تله جمعیتی» و «خطر انقراض نسل» افزایش جمعیت را «واجب شرعی»، «ضرورت ملی» و «مسئله حیاتی کشور» خوانده‌اند و بر لزوم «ایجاد نهضت ملی برای افزایش جمعیت» تأکید کرده‌اند (بیانات در دیدار مردم قم، ۱۳۹۳/۱۰/۱۹). این بازتعریف جمعیت «مطلوب» را جمعیتی جوان، پویا و در حال رشد می‌داند که به حفظ و ارتقای وزن ژئوپلیتیک و تمدنی ایران قادر است و آن را در تقابل با الگوی «پیر و رو به کاهش» غربی قرار می‌دهد (عباسی‌شوازی، ۱۳۸۵: ۶۷). تحلیل گفتمان این بیانات نشان می‌دهد مقوله جمعیت از حاشیه مباحث اجتماعی به کانون گفتمان امنیت ملی و بقای نظام ارتقا یافته است.

۷-۲-۳. پیوند سیاست‌های جمعیتی با گفتمان‌های مقاومت، پیشرفت و اقتدار ملی

سیاست‌های جدید جمعیتی در ایران به شکلی هدفمند با گفتمان‌های مسلط کلان نظام، یعنی «مقاومت»، «پیشرفت» و «اقتدار ملی» پیوند خورده‌اند. در گفتمان «اقتصاد مقاومتی» جمعیت جوان و فرهیخته به منزله «سرمایه انسانی مقاومتی» و «موتور تولید داخلی» معرفی می‌شود که می‌تواند با تکیه بر ظرفیت داخلی، تحریم‌ها و فشارهای خارجی را خنثی کند. سند «الگوی پایه اسلامی-ایرانی پیشرفت» نیز بر جمعیت جوان و بالنده به مثابه «بزرگ‌ترین فرصت ملی برای پیشرفت» و زیرساخت تحقق تمدن نوین اسلامی تأکید می‌کند (ماده ۲۶ الگوی پایه). از سوی دیگر، در گفتمان «اقتدار ملی» و نقش‌آفرینی منطقه‌ای-بین‌المللی ایران بر اندیشه‌هایی مانند

«امنیت جمعیتی» و «جمعیت به مثابه عمق راهبردی» تأکید می‌شود. تحلیلگران نزدیک به نظام استدلال می‌کنند که قدرت تمدن در گرو «جمعیت پایه» آن است و حفظ وزن جمعیتی ایران در منطقه خاورمیانه ضرورتی امنیتی و تمدنی برای مقابله با پروژه‌های مهندسی جمعیتی رقیب است (جعفری، ۱۳۹۸: ۷۸)؛ بنابراین، سیاست افزایش جمعیت دیگر انتخاب سلیقه‌ای نیست، بلکه به راهبردی مقاومتی-تمدنی تبدیل شده است که قرار است هم از طریق تقویت بازار مصرف داخلی و نیروی کار اقتصاد را در برابر فشارها مقاوم کند، هم با تأمین سرمایه انسانی جوان و متعهد، پروژه پیشرفت علمی-فناورانه را ممکن کند و هم با حفظ حجم جمعیتی، پایه‌های مادی اقتدار منطقی و هویت تمدنی ایران را تحکیم بخشد (عباسی‌شوازی و محمدی، ۱۳۹۸: ۲۳). این پیوند مشروعیت و ضرورت سیاست‌های حمایت از خانواده و فرزندآوری را در چهارچوب گفتمان‌های کلان نظام توجیه می‌کند.

۷-۲-۴. جمعیت به مثابه مؤلفه هویت تمدنی و امنیت وجودی

عمیق‌ترین لایه گفتمان‌سازی جدید حول جمعیت ارتقای آن به سطح مؤلفه «هویت تمدنی» و «امنیت وجودی» برای نظام جمهوری اسلامی است. در این چارچوب، جمعیت تنها متغیری اقتصادی یا امنیتی نیست، بلکه بستر مادی حفظ و تداوم «امت اسلامی»، «فرهنگ شیعی» و «تاریخ و تمدن ایران» محسوب می‌شود. کاهش جمعیت به معنای کاهش نفوذ زبان فارسی، تضعیف میراث فرهنگی و محدود شدن دایره نفوذ اندیشه شیعی در جهان تفسیر می‌شود (زنجرى و همکاران، ۱۴۰۳: ۶۷). بر این اساس، گفتمان رسمی مسئله جمعیت را با مفهوم «نرمش قهرمانانه جمعیتی» در تقابل با «تهاجم فرهنگی و نرم» غرب پیوند می‌زند. استدلال می‌شود غرب با ترویج الگوی خانواده کوچک، فردگرایی افراطی و سبک زندگی مبتنی بر مصرف، به دنبال تضعیف بنیان خانواده و درنهایت تضعیف نیروی انسانی جوامع رقیب باشد؛ بنابراین، سیاست افزایش جمعیت مقاومت هویتی و تمدنی در برابر این تهاجم نرم تلقی می‌شود که هدف آن حفظ «نفس جمعیتی ملت» به عنوان شرط بقای تمدن است (پوردستان و مرادیان، ۱۴۰۴: ۷۸). این خوانش با منطق مکتب کپنهاگ در «امنیتی‌سازی» یک موضوع هم‌سویی دارد؛ جایی که مسئله اجتماعی (جمعیت) از طریق گفتمان رسمی، به تهدید وجودی برای هویت و بقای کلیت نظام ارتقا می‌یابد و مستلزم بسیج منابع و اقدامات فوق‌العاده (مانند تصویب قوانین تسهیل ازدواج و حمایت از فرزندآوری) می‌شود. در این راستا، سیاست‌های جمعیتی جدید، تجلی عینی تبدیل «جمعیت» به سوژه امنیت ملی-تمدنی در گفتمان حکمرانی ایران معاصر است.

۷-۲-۵. تأثیر جمعیت بر امنیت ملی آینده ایران: از تهدیدات هویتی تا چالش‌های کارکردی

جمعیت به‌منزله بعد بنیادین «قدرت ملی»^۱ تأثیری مستقیم و چندوجهی بر امنیت آینده ایران خواهد داشت. براساس نظریه «امنیتی‌سازی» مکتب کپنهاگ، کاهش جمعیت می‌تواند از سوی بازیگران حکومتی به‌عنوان «تهدید وجودی»^۲ برای هویت ملی، تمدن شیعی و نقش منطقه‌ای ایران بازتعریف شود (Buzan and Wæver, 2003: 34). کاهش نیروی جوان به معنای تضعیف «عمق راهبردی انسانی» است که برای حفظ تمامیت ارضی، بسیج دفاعی در مواقع بحران و استمرار نهادهای امنیتی حیاتی است. از منظر ژئوپلیتیک، تداوم کاهش رشد جمعیت ایران در مقایسه با همسایگانی مانند ترکیه، پاکستان و افغانستان می‌تواند در بلندمدت به کاهش وزن نسبی و نفوذ ایران در معادلات منطقه‌ای بینجامد (الهی و همکاران، ۱۴۰۳: ۵۶). این کاهش ضریب آسیب‌پذیری کشور را در برابر فشارهای خارجی افزایش می‌دهد. از سوی دیگر، افزایش جمعیت کنترل‌نشده و بدون توسعه زیرساخت‌ها می‌تواند با ایجاد فشار بر منابع آب و غذا، تشویق مهاجرت‌های داخلی نامتوازن و افزایش نابرابری به ایجاد کانون‌های ناامنی داخلی و بی‌ثباتی اجتماعی دامن بزند؛ بنابراین، امنیت آینده نه فقط با تعداد، بلکه با «توازن بهینه» میان کمیت، کیفیت (سرمایه انسانی) و قابلیت حکمرانی در توزیع منابع تعریف می‌شود.

۷-۲-۶. جمعیت و مؤلفه‌های سخت قدرت ملی: اقتصاد و توان دفاعی

تأثیر جمعیت بر مؤلفه‌های سخت قدرت مستقیم و سنجیدنی است. در حوزه اقتصاد، جمعیت درحال کاهش و سالخورده با کوچک کردن پایه نیروی کار و افزایش نرخ وابستگی، رشد بالقوه اقتصادی را به‌طور مستقیم کاهش می‌دهد. این موضوع پایه مالیاتی دولت را تضعیف می‌کند؛ همچنین توان آن را برای سرمایه‌گذاری در فناوری‌های پیشرفته، تحقیق و توسعه و مدرنیزاسیون زیرساخت‌ها - که همگی برای قدرت رقابتی و امنیت اقتصادی ضروری‌اند - محدود می‌کند (Bloom et al., 2003: 54).

درمقابل، جمعیت جوان و درحال‌رشد درصورت همراهی با سرمایه‌گذاری مؤثر در آموزش و اشتغال می‌تواند «سود جمعیتی»^۳ ایجاد کند و رشد شتابان اقتصادی را ممکن سازد. در حوزه توان دفاعی، جمعیت جوان، مخزن اصلی نیروی انسانی برای نیروهای مسلح و صنایع دفاعی

1. National Power
2. Existential Threat
3. Demographic Dividend

است (پورعزت و همکاران، ۱۴۰۰: ۴۵). کاهش جمعیت جوان مرد جامعه را با چالش تأمین سربازان وظیفه و داوطلبان خدمت بلندمدت مواجه می‌کند و هزینه نگهداری نیروی مسلح حرفه‌ای و تکنولوژی‌محور را به شدت افزایش می‌دهد؛ بنابراین، حفظ پایه جمعیتی جوان و سالم برای تداوم توان بازدارندگی دفاعی ایران امری حیاتی است.

۷-۲-۷. جمعیت و مؤلفه‌های نرم قدرت: نفوذ فرهنگی و دیپلماسی

قدرت نرم^۱ ایران -متشکل از نفوذ فرهنگی، زبان فارسی، میراث تمدنی و قدرت جاذبه ایدئولوژیک- به شدت به پویایی جمعیتی وابسته است. جامعه جوان و پویا محرک تولید فرهنگ، هنر، علم و نوآوری است. کاهش جمعیت می‌تواند به کاهش تولیدات فرهنگی داخلی و وابستگی بیشتر به واردات فرهنگی بینجامد؛ همچنین، «جوامع دیاسپورا»^۲ که از ابزارهای مهم قدرت نرم هستند، به جریانی مستمر و کیفی از مهاجران نیاز دارند. کاهش جمعیت داخلی ممکن است این جریان را تحلیل ببرد (عباسی شوازی و محمدی، ۱۳۹۸: ۲۴). از منظر ایدئولوژیک، گفتمان حکومت ایران، که بر پویایی، مقاومت و آینده‌سازی تأکید می‌کند، با جامعه درحال کاهش و سالخورده در تناقض تصویری قرار می‌گیرد و از جذابیت آن می‌کاهد؛ درمقابل، جامعه جوان و بالنده می‌تواند تصویری از امید و آینده‌داری را نمایش دهد که برای جذب هواداران منطقه‌ای مؤثرتر است؛ بنابراین، تحولات جمعیتی تأثیر مستقیم بر منابع تولید و انتشار قدرت نرم ایران دارد.

۷-۲-۸. تأثیر جمعیت بر آینده قدرت

آینده رابطه جمعیت، قدرت و امنیت در ایران را می‌توان در دو سناریوی کلی ترسیم کرد؛ سناریوی اول «افول تدریجی» است: تداوم نرخ باروری بسیار پایین و سالخوردگی شتابان به کاهش مزمن رشد اقتصادی، بحران نظام‌های تأمین اجتماعی، کاهش تدریجی توان دفاعی انسانی و تضعیف نقش منطقه‌ای منجر می‌شود. در این سناریو، حکومت مجبور است بخش فزاینده‌ای از منابع محدود خود را صرف مدیریت بحران‌های داخلی (رفاهی، بهداشتی و نسلی) کند و از منابع لازم برای پروژه‌های اقتدارساز منطقه‌ای و جهانی بازماند (جعفری، ۱۳۹۸: ۲۱). سناریوی دوم «تاب‌آوری هوشمند و گذار کیفی» است: در این سناریو، حکومت با پذیرش

1. Soft Power

۲. Diaspora Communities: گروه‌های پراکنده از مردم که وطن اصلی خود را ترک کرده‌اند، اما هویت و ارتباط فرهنگی خود را در سرزمین جدید حفظ می‌کنند.

واقعیت‌های جمعیتی، به‌جای تمرکز صرف بر افزایش کمی بر ارتقای کیفیت سرمایه انسانی (با آموزش عالی کیفی، سلامت و مهارت‌آموزی) و بهینه‌سازی حکمرانی (با اصلاح اقتصاد، ایجاد اشتغال مولد و ارتقای عدالت اجتماعی) تمرکز می‌کند (ناطق، ۱۴۰۰: ۲۰۱). در این حالت، حتی با جمعیت کمتر، نیروی کار فوق‌ماهر، اقتصاد مبتنی بر نوآوری و سیستم تأمین اجتماعی پایدار می‌تواند امنیت و قدرت ملی را در اشکال جدید و متناسب با قرن بیست‌ویکم حفظ و حتی تقویت کند. کلید تحقق سناریوی دوم گذار از نگاه فقط کمی و امنیتی‌ساز به جمعیت، به‌سوی راهبرد جامع توسعه انسانی است که در آن جمعیت به‌منزله دارایی کیفی برای ساختن آینده‌ای تاب‌آور مدیریت می‌شود.

۷-۳. سناریوهای آینده: تبعات تغییر هرم سنی بر ثبات سیاسی و مشروعیت

حکومت

کاهش شدید و مداوم سهم نیروی جوان در جمعیت ایران دو سناریوی متضاد، اما محتمل را برای پویایی اقتصادی و بسیج سیاسی ترسیم می‌کند. از یک‌سو، سناریوی رکود و بی‌ثباتی متصور است؛ کاهش جمعیت جوان به معنای کوچک شدن بازار مصرف، کاهش روحیه کارآفرینی و نوآوری و افت سرمایه انسانی ورودی به اقتصاد است. این امر می‌تواند رشد اقتصادی بلندمدت را تحلیل ببرد، بیکاری ساختاری را افزایش دهد (حتی با وجود جمعیت کمتر) و منابع مالی دولت را برای پاسخ به مطالبات رفاهی تحت‌فشار مضاعف بگذارد (ترکاشوند مرادآبادی و همکاران، ۱۴۰۲: ۵۶). در این شرایط، بسیج سیاسی جوانان - که همواره نیروی تغییردهنده یا حامی پرشور نظام بوده‌اند - با مشکل مواجه می‌شود. جامعه با ساختار سنی پیرتر، محافظه‌کارتر و کمتر متمایل به ریسک و تحرک اجتماعی-سیاسی می‌شود. این امر هم‌زمان می‌تواند فضای اعتراضات خیابانی را آرام‌تر و نیروی دأوطلب برای بسیج‌های مردمی بزرگ‌مقیاس (مانند فعالیت در بسیج یا یاری‌رسانی در مواقع بحران) را تضعیف کند. از سوی دیگر، سناریوی تمرکز و بهره‌وری نیز وجود دارد: کاهش کمی نیروی جوان می‌تواند با سرمایه‌گذاری سنگین بر کیفیت نیروی انسانی باقی‌مانده همراه شود. تمرکز بر آموزش عالی کیفی، مهارت‌آموزی پیشرفته و اشتغال‌زایی با بهره‌وری بالا می‌تواند به ایجاد نیروی کار متخصص، مولد و با درآمد بالاتر منجر شود. در این سناریو، پویایی اقتصادی نه بر پایه تعداد، بلکه براساس نوآوری و ارزش‌افزوده حفظ می‌شود و ثبات سیاسی نیز می‌تواند از طریق رضایت طبقه متوسط تحصیل‌کرده و دارای شأن شغلی مناسب تقویت شود (مقتی و همکاران، ۱۳۹۵:

۴۵). تحقق هریک از این سناریوها به‌طور کامل در گرو سیاست‌های هوشمندانه حکمرانی در حوزه آموزش، اشتغال و توزیع فرصت‌هاست.

۸. پیشنهادها

۱. بازنگری در گفتمان سیاستی و گذار از امنیتی‌سازی به حکمرانی تاب‌آور: پیشنهاد می‌شود با حفظ توجه به جایگاه راهبردی جمعیت، گفتمان رسمی از تمرکز صرف بر افزایش کمی و امنیتی‌سازی تهدید جمعیتی، به سمت گفتمان «توسعه انسانی و تاب‌آوری جمعیتی» تغییر یابد. این تغییر گفتمان باید بر کیفیت سرمایه انسانی، عدالت نسلی و رفاه پایدار در تمام طول عمر تمرکز کند. این امر مستلزم کمپین اطلاع‌رسانی ملی برای افزایش درک عمومی و نخبگی از پیامدهای واقعی سالخوردگی جمعیت و ضرورت تطبیق اجتماعی-اقتصادی با آن است؛ نه فقط ترسیم بحران امنیتی.

۲. تدوین و اجرای بسته‌های سیاستی چندبخشی و هدفمند: سیاست‌های جمعیتی باید از حالت شعار و یکسان‌ساز خارج شوند و به بسته‌های متمایز و عملیاتی براساس ویژگی‌های اقلیمی، اقتصادی و فرهنگی مناطق مختلف کشور تبدیل شوند. این بسته‌ها باید شامل سه محور اصلی باشند: الف) سیاست‌های توانمندسازی اقتصادی خانواده‌ها (مانند یارانه‌های مؤثر مسکن و اشتغال پایدار جوانان و تسهیلات ترکیبی برای مراقبت از کودکان و سالمندان). ب) نوسازی و تضمین پایداری نظام‌های تأمین اجتماعی (بازسازی ساختار مالی صندوق‌های بازنشستگی و توسعه بیمه‌های مراقبت طولانی‌مدت سالمندان). ج) سرمایه‌گذاری فزاینده در سلامت، آموزش مهارت‌محور و بهره‌وری نیروی کار برای به حداکثر رساندن «سود جمعیتی دوم» در دهه‌های پیش رو.

۳. تقویت نهادهای پژوهشی و نظام پایش اثربخشی سیاست‌ها: ایجاد «نهاد رصد و ارزیابی مستقل جمعیت و توسعه» متشکل از جمعیت‌شناسان، اقتصاددانان و جامعه‌شناسان ضروری است. وظیفه این نهاد پایش مستند و علمی تأثیر هریک از مداخلات سیاستی بر شاخص‌های کلیدی (مانند نرخ واقعی باروری، سن ازدواج، مشارکت اقتصادی زنان و رفاه ذهنی خانواده‌ها) و ارائه بازخورد دوره‌ای به دستگاه‌های اجرایی و تقنینی است؛ همچنین، حمایت از تحقیقات بین‌رشته‌ای و طولی برای درک عمیق‌تر عوامل مؤثر بر سبک زندگی و ترجیحات فرزندآوری، به‌ویژه در نسل جوان، باید در دستور کار قرار بگیرد.

۴. تنظیم دیپلماسی فعال جمعیتی در تعامل با منطقه و جهان: با توجه به ابعاد ژئوپلیتیک تحولات جمعیتی پیشنهاد می‌شود دستگاه دیپلماسی کشور «دیپلماسی جمعیتی فعال» را دنبال

کند. این دیپلماسی باید دو هدف را مدنظر داشته باشد: تبادل تجربه و همکاری فنی با کشورهایی که در مراحل مختلف گذار جمعیتی هستند (مانند کشورهای شرق آسیا در مدیریت سالخوردگی و کشورهای آفریقایی در مدیریت رشد جوانی). ارائه روایتی سازنده و مبتنی بر توسعه انسانی از سیاست‌های داخلی در محافل بین‌المللی، به جای روایت فقط امنیتی-ایدئولوژیک برای جلب همکاری‌های بالقوه و کاهش تنش‌های گفتمانی.

۹. بحث و نتیجه‌گیری

با توجه به چارچوب نظری مکتب کپنهاگ و مفهوم بازتولید گفتمان قدرت تغییر هرم سنی ایران از جوانی به سوسی سالخوردگی، تأثیرات ژرف و متناقض‌نمایی بر آینده قدرت در جمهوری اسلامی ایران خواهد داشت. کاهش شدید جمعیت جوان و افزایش سریع سالمندی، مستقیم پایه‌های مادی قدرت ملی را تضعیف می‌کند. از منظر مؤلفه‌های سخت قدرت، این وضعیت به معنای کوچک شدن پیوسته نیروی کار، کاهش رشد اقتصادی بالقوه، تحمیل فشار مالی تحمل‌ناپذیر بر نظام‌های بازنستسگی و سلامت و در بلندمدت، کاهش توانایی دولت برای تأمین منابع لازم به‌منظور مدرنیزاسیون دفاعی و سرمایه‌گذاری‌های راهبردی است. در عرصه نرم قدرت نیز جامعه‌ای با ساختار سنی پیر و جمعیت کاهشی، از پویایی فرهنگی، زادوولد اندیشه و جذابیت ایدئولوژیک می‌کاهد و توانایی پرورش و صدور الگوی تمدنی مطلوب نظام را محدود می‌کند؛ بنابراین، ادامه روند فعلی «قدرت ملی» را در هر دو بعد سخت و نرم آن با چالشی بنیادین مواجه می‌کند. در واکنش به این چالش ساختاری، نظام سیاسی با استفاده از سازوکار «امنیتی‌سازی» درصدد بازتولید گفتمان قدرت از مسیر جدیدی است. گفتمان فعلی با ارتقای جمعیت به سطح «تهدید وجودی» سعی می‌کند افزایش جمعیت را به پروژه‌ای برای حفظ «اقتدار ملی»، «مقاومت در برابر تهاجم فرهنگی» و «تمدن‌سازی اسلامی» تبدیل کند. در این خوانش، جمعیت زیاد و جوان به عاملی حیاتی برای تأمین «عمق راهبردی انسانی»، تقویت بازار داخلی در برابر تحریم‌ها، تضمین پویایی نیروهای مسلح و نمایش جذابیت و آینده‌داری الگوی حکمرانی بدل می‌شود. این گفتمان‌سازی تلاشی برای تبدیل تهدید جمعیتی به فرصتی برای بسیج ایدئولوژیک و تزریق مشروعیت جدید به گفتمان مسلط براساس مأموریت‌های امنیتی و تمدنی است؛ باین‌حال، موفقیت این بازتولید گفتمانی کاملاً منوط به توانایی نظام در پر کردن شکاف گفتمان-واقعیت است. اگر افزایش جمعیت فقط در سطح شعار باقی بماند و با بهبود ملموس معیشت، اشتغال، مسکن و عدالت اجتماعی همراه نشود، نه تنها محقق نخواهد شد، بلکه به منبع جدیدی برای بی‌اعتمادی و کاهش مشروعیت تبدیل خواهد شد؛ درمقابل، اگر افزایش جمعیت در

کنار ارتقای کیفی سرمایه انسانی و در چهارچوب یک برنامه توسعه فراگیر محقق شود، می‌تواند به تقویت پایه‌های مادی قدرت بینجامد؛ بنابراین، آینده تأثیر جمعیت بر قدرت در ایران نه فقط تابعی از کمیت آن، بلکه تابعی از تعامل پیچیده میان کمیت، کیفیت و کارآمدی حکمرانی است. سناریوی مطلوب گذار از «سیاست جمعیتی کمی-امنیتی» به «توسعه انسانی تاب‌آور» است که در آن جمعیت باکیفیت، آموزش‌دیده و دارای رفاه، اصلی‌ترین مؤلفه قدرت پایدار ایران در قرن پیش رو تقویت شود. در غیر این صورت، سنگینی هرم سنی سالخورده، مشروعیت عملکردی نظام را تحت فشار فزاینده قرار خواهد داد.

منابع

- اکبری، م.، و یدالهی، م. (۱۳۸۴). فرایند تصمیم‌گیری تقسیم استان خراسان و آثار سیاسی-اجتماعی آن. ژئوپلیتیک، ۱(۲)، ۲۷-۵۰.
20.1001.1.17354331.1384.1.2.2.3
- الهی، و.، بای، ع.، و صدری، م. (۱۴۰۳). بررسی رابطه جمعیت و قدرت ملی در جمهوری اسلامی ایران (با تأکید بر آموزه‌های دینی). فصلنامه مطالعات بنیادین و کاربردی جهان اسلام، ۶(۱)، ۲۴-۱.
<https://doi.org/10.22034/FASIW.2024.401172.1267>
- پورعزت، ع.، رنجبر، ه.، و فلاحی، و. (۱۴۰۰). تحلیل تأثیر ساختار سنی جمعیت بر رشد اقتصادی در ایران با تأکید بر دوره پنجره جمعیتی. پژوهش‌های رشد و توسعه اقتصادی، ۱۱(۴۲)، ۷۱-۹۴.
<https://doi.org/10.30473/egdr.2024.70186.6807.94-71>
- پوردستان، ا.، و مرادیان، م. (۱۴۰۴). نقش جمعیت در بازتولید قدرت ملی. فصلنامه پژوهش‌های راهبردی ارتش، ۴(۱۲)، ۲۷-۴۸.
https://www.asrq.ir/issue_31319_31907.html
- ترکاشوند مرادآبادی، م.، شمس، ف.، و زندی، ل. (۱۴۰۲). تحولات جمعیتی ایران و پیامدهای امنیتی آن در آینده. مطالعات توسعه اقتصادی اجتماعی، ۱: ۲۳۰-۲۶۳.
10.22051/ijosed.2022.36925.1004
- تاج‌بخش، غ.، ابراهیم‌زاده آسمین، ح.، جوانمرد، ک.، و سمیعانی، م. (۱۴۰۴). تأملی جامعه‌شناختی بر مسئله کاهش باروری. فصلنامه جمعیت، ۳۰(۱۲۳)، ۳۳-۵۳.
https://www.population-journal.ir/issue_32261_32263.html
- تاج‌بخش، غ.، و پیری‌نژاد، م. (۱۴۰۳). مطالعه جامعه‌شناختی عوامل مؤثر بر گرایش به کم‌فرزندی زوجین شهر تهران. فصلنامه جمعیت، ۲۹(۱۱۴)، ۱۳۵-۱۵۶.
https://www.population-journal.ir/article_226175_ef229e471d7e83cb074c0f78acd56139
- جعفری، ع. (۱۳۹۸). جمعیت و امنیت ملی: تحلیل گفتمان سیاست‌های جمعیتی در جمهوری اسلامی ایران. مطالعات راهبردی، ۲۲(۸۵)، ۷-۳۲.
https://nashr.majles.ir/article_300.html?lang=f
- خانجانی، م.، و کارگر، ب. (۱۴۰۱). نقش جمعیت در تولید قدرت ملی و ارتقای اقتدار

- ملی. فصلنامه دولت‌پژوهی ایران معاصر، ۸(۴)، ۳۵-۵۴.
https://irsj.ihu.ac.ir/article_208119.html
- راغفر، ح.، عبدالله‌زاده، غ.، و صادقی، س. ش. (۱۴۰۲). اقتصاد سیاسی سیاست‌های جمعیتی در ایران. فصلنامه مطالعات جمعیتی، ۱۰(۲)، ۱۲۵-۱۵۰.
 - رحیمی، ع.، و نوربخش، م. (۱۳۹۹). بررسی چالش‌های پایداری مالی صندوق‌های بازنشستگی در ایران در مواجهه با پدیده سالخوردگی جمعیت. رفاه اجتماعی، ۲۰(۷۷)، ۲۵۵-۲۸۷.
 10.22034/jips.2024.473360.1239
 - زنجانی، ح.؛ بابازاده، ر.، سیف‌اللهی، س. (۱۴۰۰). تحلیل جامعه‌شناختی گفتمان فولکلور قوم آذری از منظر گفتمان‌شناسی انتقادی. مطالعات فرهنگ-ارتباطات، ۲۱(۵۰)، ۶۷-۹۴.
<https://ensani.ir/file/download/article/1598846500-9868-50-943.pdf>
 - زنجانی، ح. (۱۳۷۶). سیمایی از آمارهای جمعیتی در ایران. فصلنامه جمعیت، ۶(۲۱)، ۶۷-۸۰.
https://www.population-journal.ir/article_227858_09eceddd4da0c7f30a7e8c50f286f020.pdf
 - زنجری، ن.، کلانتری بنادکی، س. ز.، صادقی، ر.، و دلبری، ا. (۱۴۰۳). آینده‌پژوهی چالش‌ها و پیشران‌های سالخوردگی جمعیت در ایران: رویکرد تحلیل سناریو. سالمند: مجله سالمندی ایران، ۱۹(۲) ۲۷۵-۲۵۸.
<http://salmandj.uswr.ac.ir/article-258-275>
 1-2649-fa.html
 - صالحی اصفهانی، ج. (۱۳۸۰). تجزیه و تحلیل جمعیت، سرمایه انسانی و نقش دولت در اقتصاد ایران (حمیدرضا. اشرف‌زاده، مترجم). فرهنگ اندیشه، ۱(۲)، ۱۹۹-۲۲۳.
<https://ensani.ir/file/download/article/20120514092743-7057-77.pdf>
 - عباسی‌شوازی، م.، و محمدی، م. (۱۳۹۸). تحولات جمعیتی و قدرت ملی: چالش‌ها و فرصت‌های پنجره جمعیتی دوم در ایران. مطالعات راهبردی، ۲۲(۸۴)، ۷-۳۴.
 doi: 10.22034/jpai.2022.559285.1242
 - طباطبایی، س. م.، و ناصری، ع. (۱۴۰۰). تبیین اقتصادی-سیاسی تغییر سیاست‌های جمعیتی در ایران با رهیافتی نهادگرا. فصلنامه مطالعات راهبردی سیاست‌گذاری

- عمومی، ۱۱ (۳۹)، ۷-۳۶. <https://ensani.ir/fa/article/journal.۳۶-۷>
- فولادی، م. (۱۳۹۰). ملیت در سیاست‌های کنترل جمعیت و آثار و پیامدهای آن. معرفت فرهنگی اجتماعی، ۲ (۹) ۱۵۳-۱۷۹.
<https://ensani.ir/fa/article/322422>
 - مصدق‌راد، ع. م.، و موسوی، ع. (۱۴۰۰). آینده‌پژوهی سالمندی جمعیت در ایران: نامه به سردبیر. مجله دانشکده پزشکی دانشگاه علوم پزشکی تهران، ۷۹ (۳)، ۲۴۸-۲۴۹.
<http://tumj.tums.ac.ir/article-1-11236-fa.html>
 - نجاتیان، م.، شریفی، م.، ابراهیم‌پور، م.، زنجانی، ح.، بقایی سرابی، ع. (۱۳۹۸). ملاحظات در نقد گذار دوم جمعیت شناختی با نگاه به ایران. نامه انجمن جمعیت‌شناسی ایران، ۱۴ (۲۷)، ۸۵-۱۱۳.
<https://ensani.ir/file/download/article/1604306222-10324-99-87.pdf>
 - احمدی، ح. (۱۳۸۰). جمعیت و توسعه در ایران. نشر نی.
 - احمدیان، ا.، و مهریر، ا. (۱۳۹۴). گذار جمعیتی در ایران: تغییرات و چالش‌ها. انتشارات دانشگاه تهران.
 - بوزان، ب. (۱۳۸۹). مردمان، دولت‌ها و هراس. مؤسسه مطالعات راهبردی.
 - بوزان، ب.، ویور، ا.، و دو ویلده. (۱۳۹۵). چارچوبی نو برای تحلیل امنیت. مترجم: افتخاری، اصغر. انتشارات مطالعات راهبردی.
 - حگ، پ. (۱۳۹۰). درک امنیت در جهان امروز. مترجم: حسین آسریان‌نژاد. دانشگاه دفاع ملی.
 - زنجانی، ح.، سرابی، ح.، و کاظمی‌پور، ش. (۱۴۰۰). پیش‌بینی جمعیت ایران تا سال ۱۴۲۰ با تأکید بر سالمندی. پژوهش‌های جمعیتی ایران.
 - عباسی‌شوازی، م. (۱۳۸۵). تحولات باروری در ایران. پژوهشکده آمار.
 - عباسی‌شوازی، م.، و مک‌دونالد، پ. (۱۳۹۸). گذار جمعیتی در ایران: انقلاب و باروری. ققنوس.
 - متقی، ا.، ناجی، س.، و امینی، ه. (۱۳۹۵). ژئوپلیتیک شهری با تأکید بر دفاع غیرعامل.

انتشارات سلکشن.

- مرکز آمار ایران. (۱۳۹۹). سالنامه آماری کشور. ۱۳۹۹.
- میرزایی، م. (۱۳۹۰). سیاست‌های جمعیتی در ایران. مرکز پژوهش‌های توسعه.
- اسناد و بیانات رسمی
- سیاست‌های کلی جمعیت. (۱۳۹۳، اردیبهشت ۳۰). ابلاغ‌شده از سوی مقام معظم رهبری. قابل دسترسی در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری.
- مجمع تشخیص مصلحت نظام. (بی‌تا). الگوی پایه اسلامی-ایرانی پیشرفت. قابل دسترسی در دبیرخانه مجمع تشخیص مصلحت نظام.
- مقام معظم رهبری. (۱۴۰۱، اردیبهشت ۲۰). بیانات در دیدار جمعی از مسئولان نظام. قابل دسترسی در پایگاه اطلاع‌رسانی دفتر مقام معظم رهبری.

References

- Aghajanian, A., & Mehryar, A. H. (2015). Demographic transition in Iran: Changes and challenges. In M. J. Abbasi-Shavazi and P. McDonald (Eds.), *Fertility transition in Iran: Revolution and reproduction* (pp. 15–32). Springer.
- Bloom, D. E., Canning, D., & Sevilla, J. (2003). *The demographic dividend: A new perspective on the economic consequences of population change*. RAND Corporation.
- Buzan, B. (1983). *People, states, and fear: The national security problem in international relations*. Wheatsheaf Books Ltd.
- Buzan, B., & Hansen, L. (2009). *The evolution of international security studies*. Cambridge University Press.
- Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and powers: The structure of international security*. Cambridge University Press.
- Buzan, B., Wæver, O., & de Wilde, J. (1998). *Security: A new framework for analysis*. Lynne Rienner Publishers.
- Buzan, B., & Wæver, O. (1997). Slippery? Contradictory? Sociologically untenable? The Copenhagen school replies. *Review*

- of *International Studies*, 23(2), 241–250. <https://doi.org/10.1017/S0260210597002417>
- Erfani, A. (2018). Recent fertility decline in Iran: A review of the evidence. *Journal of Population Research*, 35(4), 327–346. <https://doi.org/10.1007/s12546-018-9205-z>
 - Foucault, M. (1978). *The history of sexuality, Volume I: An introduction* (R. Hurley, Trans.). Pantheon Books. (Original work published 1976)
 - Fuller, G. E. (2019). The youth factor: The new demographics of the Middle East and the implications for U.S. policy. Brookings Institution Press.
 - Gerring, J., & Veenendaal, W. (2020). Population and politics: The impact of scale. Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781108682811>
 - Laclau, E., & Mouffe, C. (1985). *Hegemony and socialist strategy: Towards a radical democratic politics*. Verso.
 - Lazaridis, G. (2011). *Security, insecurity and migration in Europe*. Ashgate.
 - McDonald, P. (2023). Low fertility and policy responses in selected East Asian and Middle Eastern countries: A comparative analysis. In R. R. Rindfuss and M. K. Choe (Eds.), *Low fertility, institutions, and their policies* (pp. 45–68). Springer. https://doi.org/10.1007/978-3-031-30451-2_4
 - Tremayne, S. (2020). Conceiving the future: Pronatalism and reproduction in the Islamic Republic of Iran. In S. Tremayne and M. Akhoundi (Eds.), *Islam and assisted reproductive technologies*. Berghahn Books.
 - United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division. (2022). *World population prospects 2022: Summary of results* (UN DESA/POP/2022/TR/NO. 3). United Nations.
 - Walt, S. M. (1991). The renaissance of security studies. *International Studies Quarterly*, 35(2), 211–239. <https://doi.org/10.2307/2600471>